

УДК 376-056.36:377

В.І. Бондар
nmcio@ukr.net

ДИДАКТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ОСІБ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ТА УМОВИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ.

Відомості про автора: Бондар Віталій Іванович, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України. E-mail: nmcio@ukr.net
Contact: Bondar Vitaliy Ivanovych, Doctor of Pedagogy, professor, active member of NAE of Ukraine. E-mail: nmcio@ukr.net

Бондар В.І. Дидактичні функції професійно-трудового навчання осіб з інтелектуальними порушеннями та умови їх реалізації. На основі вивчення та узагальнення результатів наукових досліджень і практичного досвіду в статті аналізується ставлення зарубіжних та відчизняних вчених до професійно-трудового навчання дітей з інтелектуальними порушеннями, розкривається його кінцева мета, роль і значення в системі навчально-виховної роботи, підкреслюється розвивальний характер праці та її вплив на становлення особистості дитини. Наголошується, що ефективність підготовки розумово відсталих учнів до самостійної праці визначається рівнем організації навчального процесу. Найбільш істотними і складовими частинами такої організації є зміст, форми та методи навчання, які включають широкий спектр проблем, пов'язаних з реалізацією у процесі професійно-трудової підготовки ключових дидактичних функцій: освітньої, виховної і корекційної.

Констатовано, що ефективність реалізації зазначених функцій у процесі професійно-трудового навчання ускладнюється порушеннями пізнавальної діяльності, які властиві дітям з розумовою відсталістю. Втім, дослід роботи багатьох спеціальних шкіл для цієї категорії учнів доводить, що за умови достатнього високого рівня організації трудового навчання можливо досягти значних результатів не тільки у загальному розвитку учнів, а й у формуванні в них готовності до самостійної виробничої праці.

Доведено що успішне включення учнів у суспільно корисну і виробничу працю стає можливим, якщо у процесі трудового навчання одночасно буде здійснюватись і формування трудових умінь і навичок, і опанування загально технічних та технологічних знань, і виховання моральних якостей, і розвиток самостійності та виправлення властивих учням порушень інтелектуального розвитку. У розв'язанні наведених вище задач активну роль відіграють всі три зазначенні функції.

Ключові слова: професійно-трудове навчання, учні з порушенням інтелекту, функції трудового навчання, дидактичні функції праці, виробниче навчання.

Бондарь В.И. Дидактические функции профессионально-трудового обучения учащихся с интеллектуальными нарушениями и условия их реализации. На основе изучения и обобщения результатов научных исследований и практического опыта в статье анализируется отношение зарубежных и отечественных ученых к профессионально-трудовому обучению детей с интеллектуальными нарушениями, раскрывается его конечная цель, роль и значение в системе учебно-воспитательной работы, подчеркивается развивающий характер труда и его влияние на становление личности ребенка. Отмечается, что эффективность подготовки умственно отсталых учащихся к самостоятельной работе определяется уровнем организации учебного процесса. Наиболее существенными и составными частями такой организации является содержание, формы и методы обучения, которые включают широкий спектр проблем, связанных с реализацией в процессе профессионально-трудовой подготовки ключевых дидактических функций: образовательной, воспитательной и коррекционной.

Констатировано, что эффективность реализации этих функций в процессе профессионально-трудового обучения осложняется нарушениями познавательной деятельности, которые свойственны детям с умственной отсталостью. Впрочем, опыт работы многих специальных школ для этой категории учащихся доказывает, что при условии достаточного высокого уровня организации трудового обучения можно достичь значительных результатов не только в общем развитии учеников, но и в формировании у них готовности к самостоятельной производственной деятельности.

Доказано, что успешное включение учащихся в общественно полезный и производительный труд становится возможным, если в процессе трудового обучения одновременно будет осуществляться и формирование трудовых умений и навыков, и овладение общетехническими и технологическими знаниями, и воспитание нравственных качеств, и развитие самостоятельности и исправление присущих ученикам нарушений интеллектуального развития. В решении указанных выше задач активную роль играют все указанные функции.

Ключевые слова: профессионально-трудовое обучение, учащиеся с нарушением интеллекта, функции трудового обучения, дидактические функции труда, производственное обучение.

Bondar V.I. Didactic functions of professional labor education of persons with mental deterioration and conditions of these functions' realization. The article contains analysis of attitudes of foreign and native scientists to the labor education of children with intellectual disorders (based on the studies and generalization of results of scientific researches and empiric experience), the final goal of such education, its role and meaning in the system of educational work. We accentuate at the developmental character of labor and its influence at child's personality. In particular, effectiveness of mentally retarded students' arrangement to independent labor is defined with the level of educational process organization. The most meaningful elements of such organization are contents, forms and methods of education, which include wide spectrum of problems. These problems are connected with realization of key didactic functions in the process of professional labor arrangement: educational, fostering and correctional. Effectiveness of realization of these functions in the process of professional labor studies is complicated because of cognitive disorders of mentally retarded children. However, the experience of many special schools for this category of pupils proved, that in case of high level of professional labor studies organization it is possible to reach good results both in general development of students and in forming of their readiness to independent manufacturing labor. Effective inclusion of students into socially useful and manufacturing labor is possible in case of simultaneous forming of labor skills and habits, learning general technical and technological knowledge, fostering of moral qualities, development of independence and correction of intellectual violations of these students in the process of professional labor studies. Active role for solving of these tasks belongs to all of three mentioned functions.

Key words: professional labor education, mentally retarded students, functions of labor studies, didactic functions of labor, manufacturing education.

Проблема професійно-трудового навчання як засіб соціалізації учнів з порушеннями інтелекту є однією із найважливіших і гостроактуальних проблем на етапі, коли в Україні йде активний пошук наукових, методологічних та практичних засад модернізації спеціальної освіти в цілому, в тому числі й професійно-трудової підготовки як складової навчально-виховного процесу школи. Дуже хотілось би, аби у цих пошуках не заблудитися, не втратити той ціни, теоретично й методично обґрунтований практичний досвід трудового навчання і виховання, який сформувався як система в кінці ХХ століття і продовжує удосконалюватися в роки незалежності України.

Аналіз літературних джерел та інтерпретація здобутих у дослідженні матеріалів свідчить про те, що трудове навчання і виховання розумово відсталих дітей посідало одне із центральних місць у педагогічних системах європейських (Е. Сеген, Ж. Демор, А. Біне) та

вітчизняних (О.Граборов, К.Грачова, В.Кащенко) олігофренопедагогів ще на ранніх етапах становлення спеціальної школи. Зокрема, Е. Сеген розробив і широко застосовував у створеній ним педагогічній системі ручну працю, як важливий засіб фізичного і морального виховання. На його думку правильно організована праця і, особливо праця виробничого спрямування, зміцнює здоров'я дітей з вадами інтелекту, розвиває активність, волю і мислення, долає інертне ставлення дитини до трудової діяльності та її результату. Він був глибоко переконаний, що кожна дитина незалежно від стану розумового, фізичного розвитку і соціального статусу має бути включена в доступну трудову діяльність. Ці ідеї Е.Сеген повною мірою реалізував у своєму досвіді.

«Працювати, виробляти будь-що, підкреслював вчений, настільки істотний закон моральності і прогресу, що я без будь-яких коливань рекомендую працю навіть тим розумово-відсталим підліткам, соціальний статус яких дозволяє їм вести розкішне життя. Єдине виключення, яке я дозволяю собі, це настільки полегшити працю дитини аби вона була їй цікавою» [4;51].

Втім, педагог наполягав на обов'язковому включенні розумово відсталих учнів у виробничу працю, якою б простою і обмеженою вона не була, тому, що вона більш за все сприяє укріпленню здоров'я, розвиває активність, волю, мислення та моральні якості.

Погляди Е.Сегена на позитивний вплив праці у процесі виховання і розвитку розумово відсталої дитини поділяв бельгійський олігофренопедагог Ж.Демор. Він гостро критикував усталений верболізм у їхньому навчанні, доводив низьку ефективність впливу окремих абстрактних знань з мови, арифметики та інших навчальних предметів на розвиток дітей. Абстрактні знання, вважав він, не усвідомлюються дитиною і практично не використовуються у подальшому житті. Цьому підходу вчений протиставляв принцип поєднання освітнього процесу з працею, що на його переконання розвиває мислення, стимулює ініціативу та роботу мозку, пробуджує увагу, регулює волю. Особливий вплив здійснюють заняття працею на формування розумових дій і моральних якостей.

У спеціальній педагогіці поступово розвивалася ідея про соціальну спрямованість трудового навчання розумово відсталих дітей. Під впливом вимог батьків, прогресивних педагогів і лікарів все більше і більше визначалася лінія на пошук шляхів і засобів підготовки таких дітей до боротьби за своє існування. Так, французький психолог і активний пропагандист експериментального методу в психології і педагогіці А.Біне важливим показником та критерієм оцінки діяльності школи вважав ступінь пристосування дитини до навколишнього світу. На його думку навчання активізує дитину, робить її діяльною, працездатною, мислячою, спонукає думати і творити. Для цього він широко використовував психічну ортопедію – систему спеціальних

тренувальних вправ, які сприяли розвитку спритності, швидкої реакції, ловкості, організованості та орієнтації. Загальнопедагогічна робота школи, вважав він, повинна підпорядковуватись розвитку практичних здібностей та умінь, що полегшують соціалізацію дитини.

Ці погляди були характерними для більшості вітчизняних вчених дефектологів початку ХХ століття (К. Грачова, М.Постовська, В.Кащенко, О.Граборов та ін). Вони так чи інакше визнавали вплив ручної праці не тільки на фізичний і моральний розвиток розумово відсталих дітей, але й розглядали її як засіб психічного розвитку. Так В.Кащенко у своїй роботі «Дефективні діти і школа» 1912 року видання зазначав, що ручна праця має посідати домінуюче місце серед інших навчальних предметів, вона має стати базисом всіх виховних і навчальних впливів на дітей.

Отже, в одних випадках праця розглядалась як засіб психічного і морального виховання, в інших - як засіб активізації тих чи інших психічних процесів, ще в інших – як умова підготовки розумово відсталих до елементарної трудової діяльності у підлітковому віці. Втім, характерною тенденцією поглядів вчених того часу було те, що включення учнів у трудову діяльність ніби-то закономірно розвиває у дитини запас уявлень, спостережливість, волю, зусилля, розвиває її фізично, психічно, морально без спеціальної цілеспрямованої роботи. Така спрощена і одноманітна схема розвитку дитини по суті лежала в основі уявлень Сегена-Демора та їх послідовників майже до 30-х років ХХ століття, а трудове навчання зводилось до тренування операційних навичок і предметних дій при повній відсутності уваги до корекції пізнавальної діяльності як засобу розвитку дитини.

Практика навчання розумово відсталих дітей вимагала проведення фундаментальних теоретичних та експериментальних досліджень особливостей їх трудової діяльності (Г.Дульнев Б.Пінський, В.Бондар), розробки принципу корегуючого навчання (В.Лубовський, І.Єременко, В.Петрова, В.Синьов), конкретного змісту, організаційних форм, методів і профілів трудової підготовки (Г.Мерсіянова, Є.Ковальова, С.Мирський та ін.).

Завдяки проведеним дослідженням було зроблено психолого-дидактичний аналіз умов підвищення ефективності трудового навчання, його впливу на розвиток й упорядкування розумової діяльності цієї категорії дітей, на підвищення рівня їх готовності до самостійної праці.

Експериментальним шляхом було доведено, що включення розумово відсталих учнів у доступну трудову діяльність сприяє корекції порушень процесів сприймання, уявлення, мислення, становленню цінних морально-вольових якостей особистості. Це забезпечується раціональним підбором трудових завдань, формуванням і регламентацією трудових зусиль учнів, вправами на розвиток і закріплення розумових дій – аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та розвиток функцій аналізаторів і рухових навичок.

Згідно катamnестичних даних, одержаних у дослідженнях К.Турчинської, В.Бондаря, А.Висоцької на великій кількості респондентів різних регіонів України, 80-85% випускників спеціальної школи працевлаштовувалися і цілком задовільно самостійно працювали у промисловій, сільськогосподарській і обслуговуючій галузях. В якості основної задачі трудового навчання ставилося формування комплексу інтелектуальних умінь, який має забезпечувати самостійність дитини у праці, а кінцевою метою – підготовка її до самостійного життя і праці на підприємствах, які не відносяться до системи соціального забезпечення.

Досвід роботи багатьох спеціальних шкіл для розумово відсталих свідчив про те, що за умови достатньо високого рівня організації педагогічного процесу можна досягти значних результатів не тільки у загальному розвитку учнів а й у формуванні у них готовності до виробничої праці на сучасних промислових підприємствах. Спеціально організована участь випускників школи у виробничій праці забезпечувала розв'язання цілої низки соціально-правових питань: право на працю, на заробітну плату, на відпочинок, лікування, соціальне забезпечення, участь у громадському житті.

Втім, через низку причин в теорії олігофренопедагогіки та в методиці трудового навчання виявилися найменш дослідженими і розробленими дидактичні функції трудового навчання розумово відсталих дітей та умови їх реалізації. Більшість вчених виділяють три основні функції професійно трудового навчання: **освітню, виховну і корекційну**, не конкретизуючи кожен із них та не наповнюючи їх конкретним змістом. Вони посилаються на те, що будь-який навчальний матеріал несе в собі і виховну і освітню, функції та включає корекцію порушень, що всі ці функції взаємозалежні і взаємопов'язані.

Ми розглядаємо освіту виховання і корекцію як самостійні компоненти трудової діяльності, кожен із яких не дублює один одного, а несе в собі своє, властиве тільки йому навантаження.

Загально відомо, що трудове навчання дітей і підлітків з порушеннями інтелекту здійснюється у чотири етапи. Так, на першому етапі трудового навчання учні виготовляють елементарні вироби корисного призначення, отримують знання про ці предмети, набувають певного досвіду організації своєї праці, навчаються використовувати мовлення у предметній діяльності та готуються до трудового навчання на наступному етапі.

На етапі трудового навчання на базі професійних учбових майстерень учні опановують найпростіші прийоми роботи з використанням верстатного обладнання, отримують елементарні знання про інструменти, матеріали та набувають досвіду виконання організаційних умінь і навичок роботи в майстерні. Суспільно корисна спрямованість праці є важливою умовою формування позитивного ставлення до занять у шкільних майстернях, мотивованості та інтересу до праці.

Етап професійної підготовки в шкільних майстернях забезпечує опанування учнями доступними для них технологічними і теоретичними знаннями, професійними прийомами праці і уміннями раціонально планувати свої трудові дії. Особлива увага на цьому етапі звертається на розвиток в учнів тих трудових дій і операцій, які підвищують самостійність і активність у роботі. У процесі трудового навчання використовуються форми роботи, які поступово наближують діяльність учнів до виробничих умов: колективні форми праці, поопераційний її розподіл, вводяться бригадні форми праці, елементи змагання, практика на підприємстві та ін..

Етап виробничого навчання і виробничої практики завершують трудову підготовку учнів. На цьому етапі вони опановують уміння виконувати перелік робіт, який відповідає рівню початкової трудової кваліфікації. Теоретико-технологічні знання та практичні уміння і навички досягають рівня продуктивності робітника на даному виробництві. Участь учнів у виробничій праці позитивно впливає на формування особистісних якостей підлітка: поліпшується позитивне ставлення до праці, виховується дисципліна, усвідомлюється значущість праці, зростає самостійність і активність.

Освітня функція трудового навчання дітей з вадами інтелекту також проявляється у засвоєнні учнями певної системи теоретичних, технологічних і комплексних знань, умінь і навичок з того чи іншого виду праці, правил техніки безпеки, відомостей про матеріали та інструменти, їх призначення; у формуванні відповідних професійно-трудоу умінь і навичок практичної діяльності, системи робочих рухів та прийомів і способів обробки матеріалів. У процесі трудової діяльності в учнів формуються інтелектуальні компоненти – орієнтування в завданні, планування ходу його виконання, контроль і оцінка результату праці, виявлення і подолання перешкод, які можуть спричинити брак в роботі.

Особливої значущості у трудовому навчанні набуває повноцінна реалізація **виховної** функції, оскільки розумово відсталі учні відрізняються ступенем інтелектуального розвитку і різними за глибиною, місцем локалізації та часом виникнення порушеннями пізнавальної діяльності і поведінки. Для багатьох із них характерною є наявність порушень у сфері емоційно-афективних проявів, що викликає або підвищує збудженість, неврівноваженість поведінки, або підвищену загальмованість, ослабленість всіх реакцій. Дана особливість зумовлює потребу обмежуватись формуванням у дітей уявлень, понять, соціальних мотивів у більш спрощеній і конкретній формі.

У процесі трудової діяльності успішно здійснюється розвиток в учнів на доступному рівні моральної свідомості - почуттів, поведінки, відповідальності, поваги до інших, турботи про молодших, готовності допомогти їм; формування особистісних якостей - дисциплінованості, чесності, працелюбності, позитивного ставлення до праці, культурних

навичок праці та поведінки в різних ситуаціях, звички утримувати в порядку своє робоче місце, економно витратити матеріали тощо.

Особлива увага відводиться вихованню навичок колективної праці, почуття відповідальності, взаємодопомоги, соціальної мотивації трудової діяльності, стійкості, самостійності, цілеспрямованості та інших якостей особистості.

Характерні для розумово відсталих дітей особливості трудової діяльності ускладнюють формування як загально трудових умінь і навичок, так і розумових компонентів трудової діяльності. Це зумовлює необхідність цілеспрямованого використання в системі навчально-виховного процесу спеціальних прийомів і засобів корекції властивих учням порушень пізнавальної діяльності і поведінки. Істотними компонентами **корекційної функції** є:

- систематичне і цілеспрямоване включення розумово відсталих до доступних видів праці, що сприяє корекції сприймання, уявлень, мислення, мотивації, становленню морально-вольових цінностей;
- спеціальний підбір трудових завдань, дозування і регулювання трудових зусиль, вправ для вироблення і закріплення розумових дій – аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, конкретизації, розвитку аналізаторів;
- інтелектуалізація практичної діяльності, спрямування її на подолання порушень орієнтації в завданні, планування своїх дій, контролю, труднощів користування інструкціями, кресленнями і зразками виробів та використання на практиці в різних умовах узагальнених прийомів роботи;
- корекція порушення емоцій, морально-вольових, особистісних якостей та поведінки;
- вправи на розвиток не тільки психічних функцій, а й сенсорних і розумових компонентів трудової діяльності;
- проведення заходів щодо оздоровлення, профілактики, лікування дітей;
- систематичне включення учнів до практичної діяльності у позакласній навчально-виховній роботі.

Активна участь у таких заходах сприяє подоланню соціальної ізоляції дитини, пасивності і байдужості до шкільного життя, споживацьких потреб і, навпаки, всилує впевненість у собі, у своїх можливостях.

Як підкреслював І.Єременко, за цих умов корекційно-виховна робота не обмежується традиційною парою «учитель-учень», а також стінами спеціального закладу. Її результативність багато в чому визначається тим, якою мірою дитина включена до соціальних відносин оточуючого середовища, наскільки широке її спілкування з людьми, які її життєві позиції в сім'ї, у колі ровесників і дорослих, як входить вона в світ речей і явищ довкілля, наскільки успішно вона опановує соціальний досвід, мовлення, предметні дії, форми поведінки[2;51]. А відтак це покладає велику відповідальність суспільства, держави і школи за належну організацію трудового навчання, спрямування його на

розвиток дитини, формування її особистості та готовності до самостійної праці.

Список використаних джерел

1. **Бондар В.І. Рейда К.В.** Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: Навчальний посібник. – К.: «МП Леся», 2010. -168с. 2. **Еременко І.Г.** Олігофренопедагогіка, Київ, видавництво «Вища школа», 1985.-325с. 3. **Кащенко В.П.** «Дефективні діти і школа», М.:1912. 4. **Е.Сеген** Воспитание, гигиена и нравственное лечение умственно ненормальных детей С.Петербурга, 1903 – 319с. Перевод с французского М.П.Лебедевой.

References

1. **Bondar V.I. Reida K.V.** Osoblyvosti formuvannia trudovoi kompetentnosti rozumovo vidstalykh uchniv: Navchalnyi posibnyk. – K.: «MP Lesia», 2010. -168s. 2. **Eremenko I.H.** Olihofrenopedahohika, Kyiv, vydavnytstvo «Vyshcha shkola», 1985.-325s. 3. **Kashchenko V.P.** «Defektyvni dity i shkola», M.:1912. 4. **E.Sehen** Vospytanye, hyhyena y npravstvennoe lechenye umstvenno nenormalnykh detei S.Peterburha, 1903 – 319s. Perevod s frantsuskoho M.P.Lebedevoi.

Received 11.09.2016

Reviewed 26.10.2016

Accepted 29.11.2016

УДК: 159.922(091)

С.Ю. Дячок
sveta2405y@mail.ru

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИЧНУ ПЕРІОДИЗАЦІЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Відомості про автора: Дячок Світлана, аспірант кафедри логопедії і спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, Україна. Sveta2405y@mail.ru

Contact: Diachok Svetlana, graduate student of department of logopedics and special methodologies Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University. Kamyanets-Podilsky, Ukraine. Sveta2405y@mail.ru

Дячок С. До питання про історичну періодизацію психічного розвитку дітей. У статті розглянуте актуальне питання вікової